

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

23e jaargang nr. 9

1 maart 1970

administratie

postbus 114, Utrecht

tel. 030-24641

postgiro 58 t.n.v. De Humanistische Pers

abonnementsprijs voor Nederland, andere
E.E.G.-landen, Suriname, Curaçao en de
Antillen f 8,50 per jaar

Overige landen f 12,50 per jaar

losse nummers f 0,50

verschijnt wekelijks

Herdenking Multatuli 1820 - 2 maart - 1970

Het is morgen, 2 maart 1970, honderdvijftig jaar geleden dat Eduard Douwes Dekker in Amsterdam werd geboren. In onze geschiedenis, niet alleen in onze literaire historie, is hij beroemd geworden als de schrijver en moralist Multatuli. In de 67 jaar die hij leefde heeft hij in onze maatschappij opzienbarende daden van verzet gepleegd en in geschrift heeft hij moedwillig de sociale mentaliteit, de moraal, de opvoeding aan een scherpe kritiek onderworpen. De Max Havelaar en zijn andere boeken over de koloniale politiek, zijn geschriften over binnen- en buitenlandse beleid en tenslotte de schitterende reeks van zeven delen Ideeën bevatten bladzijden, wellicht wat de feiten betreft verouderd, die toch vandaag nog aangrijpend zijn door de indrukwekkende demonstratie van rechtsgevoel en humane gezindheid.

Er zullen ter gelegenheid van deze herdenking weer veel boeken en tijdschriften verschijnen die zijn betekenis en waarde belichten.

Wij willen zijn persoonlijkheid hier bespreken omdat wij ons als ongodsdienstige humanisten tot zijn erfenissen rekenen. Dat wil in geen geval zeggen dat wij Multatuli beschouwen als *he type vrijdenker en humanist dat voor ons het model is*. Hij leefde in een andere tijd en hij bezat alle eigenaardigheden van een geniaal en wispelturig man.

Hij werd geboren in 1820, in Amsterdam in een doopsgezind milieu. Zijn vader was kapitein ter koopvaardij, die niet slecht gevaren had. Eduard Douwes Dekker groeide op in een omgeving die gekenmerkt werd door een gestagneerde maatschappelijke ontwikkeling. Handel en industrie hadden zich in tegenstelling tot de omringende landen hier niet ontplooid. Pas een halve eeuw later, na 1870, zal in Nederland de kapitalistische groei inzetten. Eduard was voorbestemd om predikant te worden, maar hij mislukte op het Barlaeusgymnasium, had ook niet veel profijt van een kantoortje. Op 18-jarige leeftijd brengt zijn vader hem op zijn verzoek naar Indië. Daar start werkelijk zijn carrière. Hij

onderscheidt zich als een intelligente, snelle jongeman, vervult zijn administratieve betrekking voor een positie bij het binnenlands bestuur.

Maar met deze ontplooiing van zijn capaciteiten komt ook een wezenlijke trek van zijn aard aan het licht: hij heeft een ongewoon, onambtelijk instinct voor humaniteit en rechtvaardigheid.

Zijn eerste conflict met de autoriteit en de bureaucratie stuit korte tijd — op de westkust van Sumatra — zijn loopbaan. Na verloop van enige tijd herstelt hij zijn positie en stijgt weer omhoog op de bestuurlijke ladder. Onderwijl is het hem duidelijk geworden dat hij bredere talenten bezit dan die welke vereist zijn voor een ambtelijke functie.

In de periode van zijn verlof in Holland — van 1854 tot 1855 — probeert hij zijn leven te richten op literaire en politieke doelen. Het mislukt en hij keert terug naar Indië.

Een jaar later valt het conflict van Lebak; zijn verzet tegen de wijze van gezagsuitoefening van het binnenlands bestuur met betrekking tot de inlanders. Tegenover de hiërarchie stelt hij het recht, tegenover het opportunistisch beleid plaatst hij de norm der zedelijkheid. Hij breekt zich op dramatische wijze los uit zijn ambt en keert naar Nederland terug om zijn boek *Max Havelaar* te schrijven — die geniale aanklacht tegen het op de voorgrond stellen van gezag vóór rechtvaardigheid en menselijkheid.

Daarmee is Eduard Douwes Dekker de schrijver Multatuli geworden, maar méér dan schrijver, hij is van dit moment af de meeslepende moralist in deze lauwe landen.

Twee factoren hebben in hoge mate zijn wijze van doen, zijn reputatie en eigenlijk zijn hele levensloop bepaald. Die twee factoren hebben elk bovendien een bijzonder merkwaardig *innerlijk tegengesteld* karakter.

een radio-uitzending van zondag 1 maart 1970

Ook in 1970 tentenkampen voor:

Jongens en meisjes van 10 t/m 12 jaar
op het kampeerterrein van de stichting voor Zon
en Vrijheid te Vierhouten,
van 27 juni t/m 4 juli en
van 1 augustus t/m 8 augustus.
Prijs: f 105,—.

Jongens en meisjes van 13 t/m 15 jaar
op het kampeercentrum van de vereniging voor
Openbaar Onderwijs te Renesse op Schouwen-
Duiveland,
van 27 juni t/m 7 juli en
van 29 juli t/m 8 augustus.
Prijs: f 125,—.

De voorbereiding is erop gericht om de kampen
tot een echte kampeergemeenschap te maken,
waarin leiding en deelnemers als gelijken met
elkaar omgaan, en waarin zoveel mogelijk ruim-
te geschapen wordt voor uiteenlopende initia-
tieven en wensen van iedereen.

Mocht u belangstelling hebben, dan kunt u een
foldertje aanvragen bij:

Stichting Humanisties Jongeren Centrum,
Kommissie kampwerk,
Postbus 2332,
Utrecht.

In de eerste plaats trof hij in de koloniën zowel
als in zijn vaderland omstreeks het midden van
de vorige eeuw een situatie aan die als het ware
riep om morele kritiek. Maar in andere zin was
die sociaal-economische situatie ook zo onrijp
dat hij met zijn aanvallen op onrecht, wanbeleid
en domperij de slachtoffers van het regime nau-
welijks kon bereiken. Twee cijfers kunnen dit
illustreeren. Van de Max Havelaar, de eerste en
de tweede druk in 1860, werden bij elkaar 3000
exemplaren vervaardigd en men had daar voor
elf jaar genoeg aan. Voor zijn Ideeën, die hij in
de zestiger jaren per aflevering publiceerde
hadden zich in totaal 900 afnemers gemeld.

Wij moeten vaststellen dat Multatuli in zijn tijd
schreef voor een zeer kleine aanhang die *in feite*
buiten het sociaal-economisch strijdperk stond:
schoolmeesters, weggelopen predikanten, ge-
ëmancipeerde vrouwen, wat studenten en intel-
lectuelen. De klasse van de werkelijk gedupeer-
den: arbeiders en dienstbaren, lazen hem niet
of nauwelijks, konden hem ook niet lezen en
waren zich er ook nog niet van bewust dat aan
hun maatschappelijke, werkelijk dõffe ellende
een veranderbare sociaal-economische machts-
structuur ten grondslag lag. Het lag verankerd
in de werkliedenmentaliteit van die jaren, dat
men zijn lot slechts kon verbeteren door zich
onderdanig en oppassend te gedragen, de pet
tijdig af te nemen en het vak geducht te leren.
God zou dan hopelijk zorgen voor een tijdige,
fatsoenlijke dood. De verandering van de maat-
schappij door de organisatie der werkenden,
door machtsvorming, zou in ons land pas wer-
kelijk op gang komen toen Multatuli al was
heengegaan.

Dat is één kant van de merkwaardige, ook wel
ietwat tragische positie van Multatuli in de sa-
menleving van zijn dagen: een uitdagend terrein

van gerechtvaardigde kritiek, maar geen werke-
lijk in beweging te krijgen gehoor.
De andere factor ligt in zijn talent. Hij was een-
voudig een grandioos schrijver en spreker. Bij
de correctie van de drukproeven voor het ver-
zameld werk hebben wij, de verzorgers: Garnt
Stuiveling, Henri Ett, Hans de Leeuwe en ik,
vaak het correctiepotlood neergelegd bij bepaal-
de bladzijden met de verzuchting: als je toch zó
kon schrijven.

Hij was bepaald zèlf ook ingenomen met dit
talent van meeslepend betoog. Maar in de kleine
kring van zijn lezers ervoer hij de lof voor zijn
literaire kwaliteit als een bittere tegenslag. Men
deéd niets! Hij bedoelde *kritiek* te leveren op de
immorele aard van de bestaande structuren, om
verandering, omkering teweege te brengen, maar
men las zijn werk als een uitzonderlijk fraai
stuk proza. Als hij het aangrijpende lot van in-
landers, het barre bestaan van een werkmans-
gezin beschreef dan prees men de zinsbouw, het
rhythme van zijn perioden, de keuze der termen.

Daardoor verkeerde hij in een buitengewoon
verwarrende positie. Zijn strijd tegen het be-
staande conservatieve stelsel van koloniale ex-
ploitatie bezorgde hem grote instemming bij de
liberale bourgeoisie van zijn tijd, die als wer-
kelijk historisch-revolutionaire klasse, streefde
naar een verandering van de maatschappij in
modern-kapitalistische zin.

Zo werd Multatuli *conservatief* uit humane
vooruitstrevendheid, want hij vreesde terecht de
niets ontziende hardheid van het private onder-
nemersdom. En zo walgde hij tenslotte ook van
zijn literaire talenten die men prees ten koste
van de inhoud die hem werkelijk zo ter harte
ging.

Hij werd op die manier de criticus op een onge-
legen moment, door zijn aard en door de om-
standigheden niet gebonden aan een instituut of
partij van zijn tijd, maar eveneens door de aard
van zijn aandacht en de kracht van zijn mense-
lijkheid toch nauw verbonden met het hele ge-
beuren.

In dit opzicht voelen wij vrijdenkers en huma-
nisten ons verwant met Multatuli. Zijn teksten
kunnen wij over het algemeen niet meer toe-
passelijk opnemen in onze actuele vertogen —
maar zijn mentaliteit is ons hartverwarmend
verwant.

Twee kern-overtuigingen hebben hem namelijk
steeds geleid: dat de mens als denkend wezen
ongekende krachten bezit om het leven de
moeite waard te doen zijn, doch tevens: dat ons
handelen gesteld is onder de autonome norm
der zedelijkheid. Deze morele, kritische reactie-
wijze beschouwen wij als het wezenlijke ken-
merk van het humanisme. Multatuli achtte *om-
keren* zijn stiel — en hij heeft omgewenteld. Hij
heeft in steeds breder kringen mensen zelfstan-
dig leren denken; hij heeft bekrompenheden,
denkfouten en wanbeleid ontmaskerd. Daarbij
toetste hij zijn doelstellingen niet aan de poli-

MAART AKTIE
Stichting Steunfonds
Praktisch Humanisme

GIRO
6168
Amersfoort

tieke opportuniteit. „Het uitroeien van één vooroordeel”, schreef hij eens, „is meer waard dan het bedenken van tien nieuwe stelsels”.

Hij heeft veel mensen hard geraakt, hij heeft als een terrier de pastei-bakkers, zoals hij de geestelijke oplichters noemde, achter de voden gezeten.

Men heeft hem een afbreker, een negativist bij uitstek genoemd. Ten onrechte. Weliswaar had hij niet altijd terstond alternatieven te bieden, maar zijn verzet en zijn kritiek hebben de nieuwe mogelijkheden wel losgewoeld. Hij verontschuldigde zich niet voor de verwarring, de gegriefdheid en de onrust die hij teweeg bracht, door te beweren, dat hij de chaos niet bedoeld had. Dat is nooit verontschuldiging. Er zijn maar weinig wandaden precies zo bedoeld als ze aan het licht komen. De enige werkelijke *verontschuldiging* voor het veroorzaken van maatschappelijke en morele onrust achtte hij gelegen in de feiten die hij exact signaleerde en in zijn eigen gezindheid van uiterste zorgvuldigheid in het afwegen van de gevolgen van zijn kritiek.

Zij die zijn dagboeken en brieven kennen weten hoe zorgvuldig en behoedzaam hij zijn beslissingen voorbereidde. Ingewijden weten ook hoe letterlijk voorzichtig hij schreef.

„Sarcasme”, heeft hij eens gezegd, „is de hoogste uiting van verdriet”, en daar bedoelde hij mee te zeggen dat hij geen comediant was. Multatuli was een bewogen man. Zijn morele kritiek is nog steeds een voorbeeld van oprechtheid en rechtschapenheid.

Het Humanistisch Verbond beschouwt hem als een groot wegbereider.

In een geheel andere wereld, in geheel andere verhoudingen willen wij zijn kritiek vervolgen. In onze huidige maatschappij, bij die stortvloed van informatie, toeneming van scholing in feitenkennis en materiële mogelijkheden, wordt het eenvoudig *gevergd* van vrijdenkers en humanisten dat zij hun kritische functie vervullen.

Het is wel een goede gedachte de maand maart — die voor het Verbond elk jaar de maand is waarin wij voor de omvangrijke activiteiten van onze kleine organisatie een inzameling houden — in te luiden met de herdenking van Multatuli, wiens scherpste, wiens gezond verstand en zedelijke bewogenheid tegen de domperij, tegen de mythetvorming en tegen onmenselijkheid levendig gehouden moeten worden.

P. Spigt

Commentaar

De steunactie waarop de heer Spigt zinspeelde is — zoals elk jaar in de maand maart — gericht op de inzameling van het geweldige bedrag dat het Humanistisch Verbond nodig heeft om zijn werkzaamheden te kunnen verrichten.

Als U het nodig vindt dat er een organisatie van buitenkerkelijken werkzaam is op de vele gebieden die verwaarloosd zijn dan verzoeken wij U een bijdrage te storten op het gironummer 6168 van het Steunfonds Praktisch Humanisme. Gironummer 6168.

BERTRAND RUSSELL (1872-1970)

Russell studeerde te Cambridge en doceerde later wiskunde. Na het uitbreken van de eerste wereldoorlog werd hem zijn lectoraat ontnomen wegens zijn pacifistische activiteiten. Na 1918 richtte hij te Sussex een eigen school op, die wereldberoemd werd. Van 1938—1944 verbleef Russell in de Verenigde Staten, waar hij onderwees in geschiedenis en cultuurhistorie. In 1950 ontving hij de Nobelprijs voor Letterkunde.

WAAROM IK GEEN CHRISTEN BEN

Het boek bevat een zorgvuldige selectie uit de rijke hoeveelheid essays, die Russell sinds zijn eerste publicatie heeft geschreven. Russell stelt in zijn geschriften de plaats van de mens in het universum aan de orde. Hij doet dit op een ironische en sprankelende wijze en bedient zich daarbij van het proza, waarom hij mede zo befaamd is geworden.

268 blz.

f 14,50

PROBLEMEN DER FILOSOFIE

Russells gezag als filosoof is ook bij de beoefenaren van deze wetenschap in Nederland groot, getuige het prestige van zijn ook al vertaalde *A History of Western Philosophy* uit 1946. In *Problemen der filosofie*, een uiteenzetting van de hoofdthema's in de wijsbegeerte, ontwikkelt hij een positief en constructief engagement, in een stijl die het boek ook — en juist — voor de niet-filosofische geschoolde goed leesbaar maakt. Het boek mondt uit in een beschouwing over de waarde van de filosofie en haar beoefening.

160 blz.

f 9,25

RELIGIE EN WETENSCHAP

In dit controversieel boek trekt Russell de feitelijke oorzaken en ontwikkelingen na van een eeuwenoud konflikt, dat tussen religie en wetenschap, waarin het geloof het kardinale strijdpunt is. Het boek verscheen in 1935, op een ogenblik dat in Duitsland en Rusland getracht werd nieuwe soorten geloof wetenschappelijk te funderen; sindsdien heeft het niets van zijn aktualiteit verloren: de zich scherper toespitsende konfliktsituatie van de laatste jaren in en buiten de kerken onderstreept het belang van Russells briljant betoog. Niet voor niets is zijn invloed ook in ons land de laatste tijd groeiende.

160 blz.

f 9,25

Bestellingen door overschrijving op giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers Utrecht.

MAART AKTIE
Stichting Steunfonds
Praktisch Humanisme

GIRO
6168
Amersfoort

Een van de centrale problemen waar we de komende decennia voor gesteld zullen worden is de vraag, of het mogelijk is onze maatschappij om te vormen tot een werkelijk democratische maatschappij onder de condities van de technologie. Als we deze vraag bevestigend beantwoorden rijst onmiddellijk het volgende probleem: hoe moet dit gebeuren? Dit zijn precies de vraagstukken van die sociale beweging in de Verenigde Staten van Amerika die algemeen als „the movement” wordt aangeduid en waartoe de New Left, Black Power, de Hippies en een groot aantal ad-hoc actiegroepen kunnen worden gerekend, die zich dichtten tegen allerlei sociale en politieke wantoestanden zoals de oorlog in Vietnam, de armoede in de steden, e.d.

Deze „movement” heeft al enkele toekomstgerichte technieken toegepast, overigens veelal zonder dat ze er zich volledig van bewust was. We kunnen hier het concept invoeren van de „anticipatie”, een vooruitlopen op een (mogelijke) toekomst. Een bekend voorbeeld zijn de „sit-ins” geweest in het begin van de zestiger jaren. De civil-rights-beweging stelde toen simpel als wenselijke en bereikbare toekomst, dat iedereen in elk restaurant moet kunnen eten. Men volgde toen niet de tot daartoe gebruikelijke methode van petitie aan de overheid en de volksvertegenwoordiging om de segregatiewetten te veranderen. Noch probeerde men middels verzoekschriften e.d. de eigenaars ertoe te bewegen hun restaurants voor iedereen open te stellen. Nee, men ging eenvoudig die gewenste toekomstige situatie creëren, d.w.z. middels de sit-ins doorbrak men zelf het racistische beleid van deze restaurants. Men anticipeert, d.w.z. men bouwt in het heden een voor de toekomst wenselijke toestand. De maatschappij wordt nu gedwongen stelling te nemen, hetzij in positieve zin — wat betekent dat ze deze toekomstbouwers hun gang laat gaan of zelfs hun conceptie geheel of gedeeltelijk overneemt (dit laatste is overigens niet geheel zonder problemen voor de „movement”, omdat dit de mogelijkheid van „inkapselen” insluit) —, hetzij in negatieve zin — wat kan leiden tot een „afstraffing”. In het laatste geval kan men natuurlijk proberen sympathisanten voor de toekomstvisie te mobiliseren.

Een ander voorbeeld is het Institute of Policy Studies, waar de idee centraal staat dat men, teneinde een sociale theorie te ontwikkelen, betrokken moet zijn in sociale actie en sociaal experiment. Door deze opvatting plaatste dit instituut zich aan de rand of zelfs buiten de gangbare opvattingen over wat een wetenschappelijk onderzoeksinstituut is en behoort te zijn. Dit is overigens een typische vorm van opereren van de „movement”. In plaats van te proberen in directe zin bestaande instituties van binnenuit te hervormen schept men liever nieuwe alternatieve structuren die, behalve dat ze een belangrijke betekenis in zichzelf hebben voor het proces van sociale verandering, ook bedoeld zijn als een mogelijk toekomstmodel voor de be-

staande structuren. De zogenaamde „free universities” (en hun Europese tegenhangers de „kritische universiteiten”) kunnen we tot dergelijke alternatieve structuren rekenen. De academische wereld werd gedwongen te reageren. D.w.z. het bestaan van deze instellingen creëerde een zekere spanning. De universiteiten en wetenschappelijke instituten moesten beslissen of men dit een goede conceptie vindt en zelf ook deze kant op zal gaan of juist er tegen in.

Nu is het oproepen van spanning buitengewoon belangrijk voor het proces van verandering. Het is namelijk heel goed mogelijk dat men een alternatieve situatie schept, die zo volledig vervreemd is van het heden, dat ze geen enkele reactie oproept, of die zo volstrekt uitdagend staat tegenover het heden, dat ze meteen en volledig wordt „neergeslagen”. In beide gevallen heeft men dan niet veel verandering teweeggebracht. Beide polen dienen dan ook vermeden te worden. Men moet zo blijven experimenteren dat men noch genegeerd noch volledig uitgerangeerd wordt en dat men voldoende veranderings-tendenties oproept om de maatschappij in beweging te zetten. Dit is wat we „creatieve wanorde” noemen. Wanorde, omdat men gehoorzaamt aan de „recht en orde” van een toekomstige situatie, waardoor het waarschijnlijk onwettig en wanordelijk is gemeten naar de maatstaven van het heden. Nu moet met klem benadrukt worden dat iemand die deze methode toepast niet moet verwachten dat zijn beeld van de toekomst verwerkelijk zal worden. Integendeel, het proces van creatie en „imagination” zal ertoe leiden dat men ook de eigen voorstelling verandert. Wat men wil bereiken is dat steeds meer mensen zich een visie over de toekomst gaan vormen. Wanneer een dergelijk proces eenmaal op gang is gebracht zullen de toekomstvisies al snel volstrekt anders zijn dan die van degenen die dit proces op gang hebben gebracht, maar dit is ook een van de centrale doeleinden. Men begint met een provisorische visie op de toekomst als een open toekomst. De mensen van de „movement” hebben dan ook principieel geweigerd een blauwdruk van de toekomst te maken en zeker niet van een wat verderaf gelegen toekomst.

De mensen van de „movement” zijn het er over eens dat de „underclass” een negatie vormt en daardoor een belangrijk element in het dialectisch proces van sociale en politieke verandering. Deze underclass, die binnen de Verenigde Staten maar een kleine minderheid vormt, wordt er zich steeds meer van bewust dat ze behoort tot de wereldwijde underclass die op bijna klassiek marxistische wijze strijd levert met de heersende klasse in de rijke westerse landen. De leiders van deze underclass weten elkaar steeds meer te vinden. Black-Power-mensen, Zwarte Panthers zoeken contact met leiders in Afrika en Azië. Met andere woorden, het proces van rebellie van deze „underclasses” is volop aan de gang.

(Uit: Katernen 2000, 1969/5)